

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЁТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАЪЛИМ ВА ТАЪЛИМ
ХИЗМАТЛАРИНИНГ РОЛИ**

Мансурова Музафарра Махсудона

СамИСИ ўқитувчиси

E-mail: mansurovam1919@gmail.com

Аннотация. Мақолада таълимнинг инсон ва жамият ҳаёт фаолиятидаги асосий элемент сифатидаги аҳамияти кўриб чиқилмоқда. Сифатли таълим иқтисодий ривожланиш, камбағалликни камайтириш ва давлат хавфсизлигини таъминлашдаги ўрни таъкидланади. Ўзбекистонда таълим фаолиятининг норматив-ҳуқуқий асослари, шу жумладан таълим хизматларининг хусусиятлари ва турлари, уларнинг инсон капитали шаклланишидаги роли ҳамда жамоат фойдаси сифатидаги махсуслиги таҳлил қилинади. Таълим хизматлари истеъмолчиларининг мотивация факторлари ва тўловли таълимнинг рақобат ривожланиши ҳамда таълим тизими молиялашувига таъсири кўриб чиқилади. Мамлакатда таълим сифати ошириш ва ўқув жараёнларини халқаролаштиришга, шунингдек, хорижлик мутахассисларни жалб этишга давлат сиёсатининг алоҳида эътибор қаратилади.

Калим сўзлар: Таълим хизматлари, халқаро таълим стандартлари, инсон капитали, инсон капиталига инвестициялар, таълим соҳасида ислохотлар, келажакка инвестициялар, малакали меҳнат кучлари, меҳнат бозори, таълим хизматлари субъектлари, таълим хизматлари объектлари, шахс ривожланиши, давлат таълим муассасалари, тўловли таълим хизматлари, ҳаёт даражасини ошириш.

Abstract. The article examines the importance of education as a key element of human life and society. It highlights the role of quality education in economic development, poverty reduction, and ensuring national security. The legal and regulatory framework of educational activities in Uzbekistan is analyzed, including the characteristics and types of educational services, their role in human capital formation, and their specificity as a public good. The article also explores the motivational factors of consumers of educational services and the impact of paid education on competition development and education system financing. Special attention is given to government policies aimed at improving education quality and internationalizing educational processes, as well as attracting foreign experts to enhance the level of educational services in the country.

Keywords: Educational services, international educational standards, human capital, investment in human capital, education reforms, investment in the future, skilled workforce, labor market, subjects of educational services, objects of educational services, personal development, public educational institutions, paid educational services, improving living standards.

Бекорга эмас, таълим инсоннинг ҳаёт фаолиятида қадимдан муҳим бўлган қисм сифатида қаралган. Мисрлик буюк донишманд ва файласуф Аристотель (miloddan avvalgi 384–321) таълимнинг илдизи аччиқ, аммо меваси ширин деб ҳисоблаган. Албатта, ҳозирги замонда ҳам таълим тизими замонавий жамиятнинг муҳим бўлакларидан бири сифатида қаралиши керак, чунки у ҳар қандай давлатнинг муваффақиятли фаолияти учун зарурдир. Қуръонда таълимга 600 га яқин оятларда эътибор қаратилган. Масалан, «Аз-Зумар» сурасининг 39-боби, 9-оятда шундай дейилади: «Туғрукни сўнгги ҳаётдан кўрқиб, роббининг раҳматига умид қилиб, ибодат билан кеча вақтларини ўзини эгилган ва тик турган ҳолда ўтказадиган одам нопок билан бирдекми? Айт: «Биладиганлар билан билмайдиганлар бирдекми?», ҳақиқатан ҳам, фақат ақл эгаларигина огоҳлантириландир». Шу боис, сифатли таълим нафақат мамлакатдаги камбағаллик даражасини камайтиради ва иқтисодий ривожланиш суръатларини оширади, балки давлат хавфсизлиги ва иқтисодий тараққиётини таъминлайдиган миллатни тарбиялайди. Бу эса ўз навбатида бошқа мамлакатлар билан рақобатбардошликни оширади ҳамда мустақиллик қафолатини таъминлайди. Шунингдек, телекоммуникация технологиялари ривожланиши, глобаллашув, халқаро савдо кенгайиши каби жараёнлар таълимга бўлган талабни кучайтиради.

2020 йилнинг 19 майида Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган ва 2020 йилнинг 7 август куни Сенат томонидан маъқулланган «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг 3-бобида таълим соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида қуйидаги таъриф берилган: «Таълим – бу ўқувчиларга чуқур назарий билимлар, маҳорати ва амалий кўникмаларни беришга ҳамда умумий таълим ва касбий билимлар, маҳорати ва кўникмаларни шакллантиришга, қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган тизимли жараён». Таълим жараёнида муайян таълим даражаларига эришилади. Таълим фаолияти қонун чиқарувчи томонидан икки турга бўлинади:

⇒ Биринчи тур – умумий таълим дастурлари асосида таълим стандартларига мувофиқ амалга ошириладиган фаолият;

⇒ Иккинчи тур – давлат стандартлари орқали ҳажми ва мазмуни тартибга солинадиган қўшимча таълим хизматлари, бунда хизмат кўрсатувчи томондан қўшимчалар киритилиши маъқулланади.

Бундан ташқари, Қонунда хусусий ва давлат таълим муассасалари хоҳловчиларга қўшимча таълим дастурлари бўйича ўқитиш, махсус курслар ва фанлар цикли ўқитиш, мутахассислик даражасидаги машғулотлар ва таълим соҳасидаги бошқа хизматларни пуллик асосда кўрсатиш ҳуқуқига эга экани қайд этилган.

Яқинда Ўзбекистон Республикаси ҳукумати аҳоли таълими сифати ва ривожланишини оширишга оид кўплаб норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилмоқда. Масалан, «мактаб ўқувчиларининг билим ва кўникмаларини шакллантириш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат руҳида тарбиялаш, ўқитувчи касбининг нуфузини ва педагогларнинг сифатли таркибини ошириш, замонавий талаблар асосида дарсликлар ва ўқув-услубий тўпламларни такомиллаштириш, халқаро стандартларга мувофиқ халқ таълими муассасалари замонавий моделларини куриш» мақсадида 2022 йил 28 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси (2022–2026 йилларга мўлжалланган)» тўғрисидаги Укази (УП-60-сон) ҳамда 2022 йил 11 майдаги «2022–2026 йилларда халқ таълимини ривожлантириш бўйича миллий дастурни тасдиқлаш» тўғрисидаги Укази (УП-134-сон) қабул қилинган.

Бугунги кунда таълим фаолияти кўпинча таълим хизматлари билан бир хиллаштирилади ва бу соҳада мазмун жиҳатидан турли, лекин маънода ўхшаш таърифлар келтирилади. Масалан, А. Скалкин ўз мақоласида таълим хизматларини шундай таърифлайди: «Таълим хизматлари – таълим фаолиятининг махсус мақсадлари ва субъектив таркибига эга бўлган элементидир. Таълим хизматларининг мақсадлари билимлар, кўникмаларни ўтказиш, касбий маҳоратини шакллантириш ва ўқувчилар томонидан уларни эгаллашдан иборат. Таълим хизматлари субъектлари – педагогик таркиб ва муайян даражада таълим олишни истайдиган ўқувчилар номидаги таълим ташкилотларидир».

В.Н. Зотов эса ўз ишида яна бир муҳим таърифни беради: «Таълим хизмати – фуқарога муайян дастур асосида ўтказиладиган жамоатчилик ва махсус характерга эга бўлган билимлар ҳамда амалий кўникмалар миқдори, шунингдек ўқув ва илмий маълумотлар ҳажмидир».

«Таълим хизматлари»ни назарий ва амалий жиҳатдан ўрганганда, маълум бир билимни олишни истовчи шахс билан мазкур билимни пуллик ёки бепул асосда тақдим этувчи ўртасидаги муносабат эканига хулоса чиқариш мумкин. Таълим хизматлари инсон капиталини шакллантиришда тўғридан-тўғри иштирок этади, чунки хизматлар кўрсатиш жараёни руҳий қадриятларни яратиш, ўқувчининг шахсини ўзгартириш ва ривожлантириш билан мураккаб тарзда ўтишида амалга оширилади.

Таълим хизматларига ўзларига хос специфика хос бўлиб, у анъанавий хусусиятларда ҳамда фақат таълим хизматларига хос бўлган жиҳатларда намоён бўлади. Таълим хизматларининг бир спецификаси – улар «жамоат бадаллари» тоифасига киради. Бошқа спецификаси эса уларнинг тўғридан-тўғри пул билан ўлчаниши мумкин эмаслигидир. Нарх механизми кўпинча таълим хизматларини ишлаб чиқаришдаги барча харажатларни акс эттира олмайди. Бу натижаларнинг моддий шакли ва моддий ифодасининг йўқлиги, уларнинг фаолият давомида истеъмол қилиниши ҳамда ўзида фойдали таъсирни ўз ичига олишидан келиб чиқади. Агар моддий соҳада уларни миқдор жиҳатдан, масалан, донга ёки килограммда ўлчаш нисбатан осон бўлса, таълим хизматларига нисбатан бу қийин бўлади, яъни хизматлар ғайримоддий бадалларни яратади. Бу бадалларга мулк ҳуқуқи татбиқ қилинмайди: таълим хизматларини кўрсатиш натижаси белгиланган таълим даражасини олишдир, бунинг учун хизматлар эвазига ҳақ тўлаш назарда тутилади. Хизматлар белгиланган тўлов эвазига тақдим этилади. Шу билан бирга, давлат таълим муассасаларида асосий таълим дастурлари ва давлат таълим стандартлари доирасида таълим жараёни бепул амалга оширилади ҳамда бу жараёнларни амалга ошириш учун таълим хизматлари кўрсатиш бўйича шартнома тузилмайди.

Бундан ташқари, таълим хизматларининг яна бир алоҳида хусусияти мавжуд – бу ушбу хизматларни тақдим этаётган ташкилотларга қўйилган мақсадларнинг кўпмазмунлиги. Одатда, таълим муассасалари фаолияти тўғридан-тўғри даромад олишга қаратилмаган, яъни уларнинг кўпгина манфаатлари фаровонликни ошириш билан боғлиқ бўлиб, бу «кирейдиган даромадни кенгайтирилган қайта ишлаб чиқаришни таъминлаш учун зарур» деб қаралади.

Иқтисодий назариянинг айрим назарий жиҳатларидан келиб чиқиб, таълим хизматларини тоза хусусий товарлар қаторига киритиш мумкин. Таълим хизматларининг катта ижобий ташқи таъсири уларни ижтимоий аҳамиятга эга хусусий товарлар қаторига ҳам киритиш имконини беради.

Ижтимоий-иқтисодий бадаллар турларидан бири бўлган таълим хизматлари, профил бўлмаган таълим муассасаларида қўшимча характерга эга бўлиб, давлат таълим стандартини ва ушбу фаолиятни ишлаб чиқариш ҳамда истеъмол қилиш учун керакли харажатларни оширади ҳамда мос равишда компенсацияни талаб қилади. Аммо шу билан бирга малакали ўқитувчиларни жалб қилиш, аудиториялар фондини кенгайтириш, қўшимча молиялаштириш ва ҳ.к. орқали таълим хизматлари ҳажмини ошириш мумкин.

Билимлар, кўникмалар, маҳоратлар ҳамда таълим хизматлари кўрсатилиши жараёнида олинган мутахассисликлар, бир томондан, таълим хизматлари истеъмолчиси учун мотивация манбаи ҳисобланади. Ижтимоий шахс

таълим хизматлари ёрдамида меҳнат бозорида ўзини энг мақбул жойда кўриш имкониятига эришишга интилади. Шу билан бирга, таълим муассасалари ўртасидаги рақобат шароитида у турли омилларга таянадиган ҳолда танлов қилиш имкониятига эга бўлади. Таълим хизматлари мазмунида истеъмолчи томонидан эгалланадиган билимлар, кўникмалар ва маҳоратлар ҳамда охириги натижада олинадиган мутахассислик асосий ўрин тутади.

Истеъмолчининг таълим хизматларини танлашдаги мотивациясига таъсир қилувчи омиллар қаторига таълим ташкилотининг асосий ҳамда қўшимча афзалликлари киради. Истеъмолчи учун таълимнинг муддати, тури ва шакли, таълим муассасаси ўқитувчиларининг малака даражаси, таълим ташкилотининг моддий базаси, яъни дарс хоналари, уларнинг замонавий ўқитиш воситалари билан жиҳозланганлиги каби жиҳатлар муҳим аҳамиятга эга. Бундан ташқари, эҳтимолий истеъмолчиларни жалб қилиш мақсадида малака ошириш ёки қайта тайёргарлик курслари, дипломлар, сертификатлар, бепул маслаҳат бериш, айрим имтиёзлар каби қўшимча афзалликлар тақдим этилади. Шундай қилиб, иқтисодий жиҳатдан олганда, истеъмолчиларни жалб қилиш учун «кенгайтирилган маҳсулот» ва «потенциал товар» тушунчалари қўлланилади.

Истеъмолчининг меҳнат бозорида устунликка эришишда ёрдам берадиган билим, кўникма ва маҳоратларни олиш истаги таълим хизматларининг яна бир хусусий жиҳатини белгилайди. Бу таълим хизматларини тақдим этувчи ва уларни олувчи ўртасида ўзаро фаолликдир. Бу хусусият таълим хизматларини бошқа хизматлардан ажратади, чунки кўп ҳолларда мижоз фаол бўлмайди.

Бунда бундай тўловли таълим фаолияти тадбиркорлик фаолияти сифатида кўриб чиқилмаган. Таълим соҳасидаги қонунчиликни ўрганувчилар «таълим хизматлари» тушунчасини норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга киритишнинг ижобий ва салбий томонларини ажратадилар. Ижобий томонлар сифатида қуйидаги жиҳатлар ажратиб кўрсатилади:

1. Ушбу тушунчанинг жорий этилиши тўловли таълим шакллари қонуний асосга эга қилди;
2. Таълим қонунчилигида «таълим хизматлари» тушунчасидан фойдаланиш таълим соҳасидаги жамият муносабатларини фуқаролик-ҳуқуқий шаклларда тартибга солиш имконини берди;
3. Ушбу тушунчанинг жорий этилиши таълим хизматлари бозорида рақобатни ривожлантиришга ёрдам берди;
4. Тўловли таълим хизматлари давлат таълим муассасалари учун қўшимча давлатга тегишли бўлмаган молиялаштириш манбаларини топиш имконини берди;
5. Айрим олий ўқув юртларига молиявий мустақиллик бериш ва Вазирлар Маҳкамаси ҳамда вазирликларнинг қатор ваколатларини, хусусан, чет

эллик талабаларни хорижий ОТМлардан Ўзбекистон давлат ОТМларига ўтказиш ва талабаларнинг ички тартиб-қоидаларини белгилашни таъминлади.

Юқорида қайд этилган барча чора-тадбирлар тадбиркорлик ва бизнесни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратишга, шунингдек илмий ва таълим соҳасида инновацион ишланмаларни жорий этиш жараёнини тезлаштиришга қаратилган. Масалан, 2019 йил 8 октябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий таълимни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси ҳақидаги Президент фармони (№ УП-5847)да мамлакатимизда таълим ва таълим хизматлари соҳасини такомиллаштириш бўйича режалар белгиланган. Ушбу концепция Ўзбекистонда олий таълимни халқаролаштиришга кўмаклашади ва айрим олий таълим муассасаларидан халқаро рейтингда бўлишни талаб қилади. Мамлакатимиз барча учта таълим даражасининг (бошланғич, ўрта ва олий) сифатини оширишга устувор аҳамият қаратаётганини таъкидлаш жоиз, яъни бир даража таълимга эмас, балки барча даражаларга тенг эътибор қаратилади. Кенг кўламли таълим сиёсати учун молиялаштириш умумий ижтимоий харажатларнинг тахминан 44,4%ини ташкил этади.

Шунингдек, сўнгги йилларда таълим хизматлари сифатини ошириш мақсадида дунёдаги етакчи университетлар ва институтларнинг хорижлик олимлари ҳамда мутахассислари масофавий таълим ва тажриба алмашиш шакллари асосида таълим тизимига жалб қилинмоқда. Бу нафақат таълим соҳаси, балки бутун мамлакат иқтисодиёти ривожига ҳам ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. 2020 йил 19 майда қабул қилинган ва 2020 йил 7 августда Сенат томонидан маъқулланган Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида»ги Қонуни.
2. 2022 йил 11 майдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони «2022–2026 йилларда халқ таълимини ривожлантириш бўйича миллий дастурни тасдиқлаш тўғрисида» № УП-134.
3. 2021 йил 24 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори «Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида» № ПП-60.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.: АСТ, 2020. - С. 257. - ISBN 978-5-17-119357-7.
5. Зотов В.Н. «Разработка стратегии и тактики маркетинговой деятельности вузов на рынке образовательных услуг и научно-технической продукции» Автореф. на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М.: РЭА им. Г.В. Плеханова, 1997. С. 21.
6. Кулиев Э. Перевод Корана/ <https://quran-online.ru/39/kuliev#ayat-9>
7. Mansurova M.M. (2023). The role of educational services in the development of the economy of Uzbekistan. International bulletin of applied science and technology, 3(6), 179–183. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8010222>